

TANULMÁNYOK

Marien Anita

A területi identitás magatartási megnyilvánulásai, különös tekintettel a költözési szándéokra és annak magyarázatára

A régiók, települések közötti versenyképességbeli különbségek nem magyarázhatók kizárólag mérhető mutatókkal. Napjainkra a területi verseny elméleteiben a területi identitás és az abból fakadó magatartás következményei elfogadott magyarázó tényezővé váltak. Az egyik legfontosabb ilyen magatartás a helyben maradás vagy költözés, melyek az éles településverseny közepette kiemelt figyelmet követelnek. A költözési szándékot befolyásoló tényezők megismerése segítséget ad a településmenedzsmentnek, amire különösen a vándorlási veszteséget elszenvedő területeken van szükség. Jelen írás a magyarok költözési szándékát magyarázó modellt verifikálja miskolci vizsgálati adatok alapján.

Kulcsszavak: területi identitás, költözési szándék

JEL-kód: R10, R19, R23

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben a fejlett országok településkutatói gondolkodásában paradigmaváltás játszódott le: ma már nem elég a településtudományokban a települések és a településfejlődés gazdasági szempontú megközelítése, és nem elég a települések sikerének gazdasági alapokról kiinduló magyarázata sem. Új európai paradigmák alakultak ki: a társadalmi szempontok nem hagyhatók ki a kutatásokból, a települési siker meghatározásából sem, és a sikeres (successful) város fogalmát egyre inkább a közösségi (good) város fogalma váltotta fel (Szirmai 2005). A közösségi város egyik kovásza pedig a területi identitás. A társadalmi tőke és azon belül a területi identitás magasabb szintje egyértelműen pozitív hatással van a területi versenyképességre is. Az erős versenyképesség, a gazdasági siker, pedig visszahat a társadalmi tőke és a területi identitás alakulására (Putman 1993 et al, Lengyel 2003, Palkó 2010, Nagy 2011). A területi versenyképességnek pedig egyik központi eleme a migráció kérdése. Azok a helyek versenyképesek, melyek meg tudják lakosaikat őrizni, esetleg további lakosok vonzására is képesek. Feltevésem szerint a területi identitás a migrációra gyakorolt hatása, majd ezen hatások társadalmi-gazdasági visszahatásai révén a városok versenyképességének meghatározó tényezője. Tanulmányomban ezt a bonyolult hatásmechanizmust kívánom a kapcsolódó szakirodalom alapján megvilágítani, majd a felvázolt modellt a Miskolc városban végzett empirikus kutatások eredményei alapján verifikálni.

Az identitás, ezen belül a területi identitás szerepe az emberi viselkedés alakulásában

Az identitás az 1980-as évektől került az érdeklődés középpontjába, és azóta is gyakran hallott, de egyértelműen alig meghatározható rendkívül gazdag fogalmi telítettséggel jellemezhető, komplex kifejezés (Houtum és Lagendijk 2001, Bugovics 2007). Használja a pszichológia, a politika, a szociológia, a marketing – mindegyik tudományterület különféleképpen, a maga hagyományainak megfelelően. Elegendő tapasztalati anyagra épülő, “rendezett identitáselmélet” nem létezik, sőt, gyakran egy területen belül sem egyértelmű a meghatározása. Abban viszont egyetértés van, hogy az identitás – mint: „a társadalmi szereplők esetében az életcélok felépítésének valamely kulturális attribútum vagy attribútumok valamely összefüggő halmaza alapján történő, a célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvező, folyamata” (Castells 2006, 28-34. o.) – a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, motivációs rendszer. A társadalmi szereplők vállalt identitásaikkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját.

Az identitás és az alapját képező azonosulási folyamatok önállóan vizsgálható motivációs szerepének gondolata először Foote "szociológiai motivációelméletében" bukkan fel, amelyben a szerző élesen rámutat arra, hogy a személyes azonosulásainkból s az azokat leképező kognitív szerkezetekből, a helyzetek szimbolikus feldolgozásából különös motivációs erők származnak (Foote 1951 in Pataki 1997). Az identitás különböző jellegű és típusú motivációs erők működésének megtestesítője és egyúttal forrása. Mivel a kognitív konstrukciót jelentő identitásba foglalt tudás mindig értékelő jellegű és érzelmi-indulati színezetű, ezért meghatározott irányú viselkedéstendenciákat foglal magába (Pataki 1997). Az identitás motivációs rendszerként való tudományos elismerése biztos alapot ad az identitás különböző formáinak, így a hely és egyén közti kapcsolat, a helyidentitás szintén motivációs erőként való tárgyalására.

A helyidentitás a térhasználat során alakul ki. Kognitív elemek (például a térről szerzett információk, gazdasági érdekek, társadalmi kapcsolatok) és emocionális elemek (például ahogyan otthonosan érezzük magunkat egy helyen) egyaránt meghatározzák (Grajczár és Jablonczay 2013). A helyidentitás ugyanakkor jelentősen befolyásolja a viselkedésünket a különböző helyzetekben és környezetekben (Düll 2009), hiszen a fizikai környezethez hozzákapcsolódik az ott élő közösség normarendszere, attitűdje, preferált viselkedésmintája. Sőt, a helyhez tartozó, a tér használata során kifejeződő társadalmi normák meghatározzák az életstílust és az életmódot (Losonczi 1977). Természetesen nem egyértelmű ezen normáknak, preferenciáknak a hatása, hiszen jelentős eltérések vannak az emberek helyidentitásában társadalmi nem, életkor, vallás, stb. szerint, vagyis a helyek jelentését, így a környezet használatát meghatározzák az egyén vagy a csoport szociokulturális és demográfiai jellemzői. Továbbmenve, a helyidentitást közvetve, de akár közvetlenül is befolyásolják a gazdasági jellemzők, például egy település, vagy településrész elszegényedésével megjelenhet a bűnözés, stb., és ez természetesen hatást gyakorol a lakók helyidentitására (Düll, 2009).

Növekszik azon empirikus kutatási eredmények száma, amelyek bizonyítják, hogy az egyén és hely kapcsolata (jellemzően a helyhez kötődés) az erős érzelmeken keresztül befolyásolja a hely irányában megnyilvánuló magatartásokat (Gross et al., 2008, Gu és Ryan, 2008 in Chen és Dwyer, 2010). A helyhez kötődés befolyásolja a hely érzékelését, és erős kötődés esetén a hely irányában kedvező attitűd alakul ki (Walker és Chapman, 2003 in Chen 2012). Az egyén – hely kapcsolat a kulcsindikátora a hellyel szemben megnyilvánuló magatartásnak (Chen, 2012). Több településkutatással foglalkozó szerző munkájában megjelennek a területi identitás magatartásformáló hatásai és annak pozitív következményei.

A területi identitásnak szerepe van a területi fejlődéselméletekben fontos tényezőként értékelt társadalmi tőke kialakulásában és működésében is. Így nem csupán az egyén, de a közösség együttes viselkedését, pl. fejlesztésekhez való viszonyát is befolyásolja. Putnam a területi identitásra épülő közösségi részvételt tekinti a társadalmi integráció legfontosabb alkotórészének. Amerikai és olasz empirikus kutatásokon alapuló megítélése szerint igazán jól működő rendszerek nem léteznek magas szintű társadalmi tőke nélkül (Putnam, 1993, 2000). Más szerzők szerint is azokon a területeken, ahol erős a területi identitás, a lakosság szeret élni. E területek lakói büszkék arra, hogy az adott területhez tartoznak, és aktív szerepet vállalnak a terület közösségi életében, erős lokálpatriotizmus és tenni akarás jellemző rájuk.

A területi identitás(tudat) tehát nem más, mint mozgósító erő, amely tudatosan felhasználható a gazdaságfejlesztésben. Ezzel szemben a területi identitás hiánya az érdektelenséget, a passzivitást, a felelősség hátrítását vonja maga után. („Az emberi közösségek társadalmi térhez való viszonya és az intraregionális kohézió minősége ad irányt és mértéket a társadalmi aktivitásnak. Erős kötődés esetén nagyobb mértékben, ráadásul jobb minőségben számíthatunk az identitással rendelkező közösségek aktivitására a vizsgált térség környezeti, gazdasági, társadalmi feladatainak megvalósításában, mint ott, ahol ez a bonyolult, sok tekintetben még kutatás alatt levő, kognitív és affektív elemekkel sűrűn átszőtt tényező kevésbé

vagy egyáltalán nem, esetleg éppen negatív irányban megnyilvánuló módon jellemzi a helyi társadalmat.” (Oláh 2012, 309.))

A területi identitás tehát egy-egy térség életében többrétű. Egyfelől közvetlenül befolyásolja az emberek helyhez való kötődését, azaz az elvándorlást. Másfelől alapvető feltétele a területen létező kapcsolati hálók jó működésének és az általános bizalom kialakulásának (Pálné Kovács, 2001), a térség fejlődését befolyásoló társadalmi tőke képződésének és működésének. Mindkét vonatkozásban izgalmas lehet a területi identitás hatásmechanizmusának feltárása. A továbbiakban az elvándorlással való kölcsönhatást elemezzük részletesebben.

A területi identitás megjelenése a migrációs modellekben

Az identitás megléte vagy hiánya lemérhető a migráción is. A helyi identitást hordozók nem szívesen hagyják el lakóhelyüket, ott próbálnak boldogulni, míg a gyenge területi identitástudattal élőknek mindegy, hol laknak, nem kötődnek, individuális fejlődésük érdekében elhagyják lakóhelyüket és nem térnek oda vissza többé (Lukovics 2004). Kérdés, hogy milyen modell alkotható a térségi identitás migrációban játszott szerepének érzékeltetésére.

A modell első pillére: a migrációs döntéseket meghatározó tényezők

A migrációs döntések és a migráció következményei magyarázatára számos elmélet született:

A klasszikus közgazdasági elméletekben a migrációs döntést az egyén mindenekelőtt az elérhető bér- és a munkavállalási lehetőség, illetve az ezekben mutatkozó aktuális különbség alapján hozza meg – a lakóhely, az otthon megszokott környezetével leírható számos tényező elvesztése nehezen mérhető, szubjektív költségként szerepel a modellekben. Harris-Todaro az iparosodással együtt járó urbanizációt magyarázó klasszikus modellje szerint a városi és vidéki bérek várható különbsége határozza meg a migrációs döntést. A modell következtetése szerint a fejletlenebb régiók lakóinak egy része racionálisan úgy dönt, hogy a fejlettebb régiók valamelyikébe költözik, ami pedig csökkentheti az országon belül kialakult fejlettségbeli különbségeket (Harris-Todaro 1970 in Hárs 2012). Azonban azt látjuk, hogy a migráció nem szünteti meg a területi eltéréseket. A költözésnek ugyanis jelentős költségei vannak: pénzbeli kiadások, információszerzés, lakásváltoztatás és költözés, a szülőföld elhagyása, a kapcsolatok és a biztonság elvesztése, környezetváltozás. Azok indulnak el, akiknek a költözés költségei adott bérkülönbség mellett megtérülnek.

Az emberitőke-elmélet alapján nagyobb valószínűséggel a fiatalok és az iskolázottabbak migrálnak, a fejletlen területeken élő nagyon szegények kimaradnak a migrációból.

Ravenstein vonzás-taszítás elmélete szerint az embereket a kedvezőtlen adottságú területek taszítják, míg a kedvezőbb adottsággal rendelkezők vonzzák. (Ravenstein 1885a in Bándy 2013). Számos, társadalmi szinten működő törvényszerűséget állapít meg, melyek között legfőbb migrációs okként a gazdasági tényezőket jelölte meg, a migráció irányára a faluból városba áramlást vélte a legerősebbnek, miközben az egyén szintjén a véletlennek tulajdonított jelentőséget (Ravenstein 1885b in Bándy 2013).

Az újabb elméletek és empirikus eredmények szerint a migrációs döntést nem önmagában a bérkülönbségek, hanem az életminőség, a referenciacsoporthoz mért gazdasági helyzet határozza meg (Stark 1984, Rappaport 2005 in Hárs, 2012).

A helykötődés környezetpszichológiai elméletei egységesek abban, hogy a helyben maradás, az el nem költözés, vagy annak szándéka a hely és ember kapcsolatának legfontosabb viselkedési megnyilvánulása (Düll 2009). A lakosság – kifejezetten az értéket teremtő lakosság – helyben maradása (szándéka az ott élésre) napjaink éles településversenyében prioritást élvező sikermérő jelenség. A lakóhelyen maradási szándék és a költözési szándék az identifikáció magatartási megnyilvánulásaként ugyanazon érme két oldala, és – elismerve, sőt kívánatosnak

tartva a mobilitást – a túlzott mértékű költözési szándék, illetve a tömeges elköltözés veszélyt jelenthet a településtermék formálásában, menedzselésében. (Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a mobilitás teljes hiánya, vagy a tömeges bevándorlás is visszavetheti egy település megújuló képességét, bár ezekkel a jelenséggel eddig ritkábban találkozhattunk.) A földrajzilag egyenlőtlenül jelentkező szándék és cselekvés mélyíti a területi különbségeket.

A modell második pillére: a migráció folyamata – szándék és cselekvés

A migráció folyamatának értelmezésében kulcsszerepet játszik a költözési szándék és a költözés megvalósulása közötti kapcsolat feltárása és értékelése.

Nyilvánvaló, hogy racionálisan dönteni a költözésről csak akkor lehetséges, ha látunk más, vonzó településeket, ami azonban nem elegendő a költözéshez, hiszen sok ember fejében meg sem fordul a migráció. Vagyis úgy tűnik, hogy a költözést meg kell előznie a költözési szándék kialakulása, másképpen fogalmazva a költözési folyamat első lépése a költözési szándék megszületése. Az emberi racionalitás mindenképpen összehasonlítja az adott helyzetet a potenciális helyzetekkel (Esser 1999 in Kley-Mulder 2008). E gondolat mentén állította fel Wolpert 1964-ben kezdetleges modelljét, miszerint a jelenlegi és a potenciális lakóhely egyéni célok eléréséhez biztosított lehetőségei közti különbség okozta stressz a költözési döntés kiváltója. (Wolpert 1964) Ezt a gondolatot fejlesztették tovább De Jong és társai (1985) úgy, hogy a migráció egy folyamat, amely akkor indul el, ha elég erős a költözési szándék, illetve, ha az indirekt tényezők hatása is abba az irányba hatnak, továbbá ha a folyamatot erőteljes támogatók ösztönzik.

Bár a migráció kutatói általában elfogadják a költözési szándék és a költözés közti egyenes kapcsolatot (Lu 1999), jelentős eltérés tapasztalható a költözés és a költözési szándék között (pl. Rossi 1955; Simmons, 1968; Fang 2006). Ajzen (1991) elmélete alapján Kley és Mulder (2008) javasolja, hogy a költözést tekintsük egy háromlépcsős folyamatnak: költözési szándék kialakulása, a költözés tervezése és költözés.

A költözési folyamat az egyéni preferenciák, célok és a külső lehetőségek nyomán a migráció fontolgatásával kezdődik, amit a konkrét migrációs szándék, illetve terv kialakulása követ, majd a különböző támogató és gátló tényezőktől függően a tervek egy része ténylegesen meg is valósul. A folyamatnak tehát van egy döntéshozatali szakasza, azon belül a költözés fontolgatása és tervezése, és egy megvalósulási szakasza (Kley és Mulder 2010). A költözési folyamat egy összetett folyamat, amelyben a köztes lépések számos tényezőtől függenek, miközben meghatározzák a végső lépést, a költözést, de bármelyik ponton kialakulhat a költözés, például egy váratlan esemény hatására (Cox és Wermuth 2001 in Kley és Mulder, 2008), vagyis a költözési döntés után sem következik mechanikusan a költözés.

Az empirikus vizsgálatok többsége a szándék és a cselekvés kapcsolatának elemzéséhez az Ajzen és Fishbein (1980) nevéhez fűződő „okozati cselekvéseméletből” (theory of reasoned action), illetve a későbbi „tervezett viselkedéseméletből” (theory of planned behaviour) (Ajzen 1991) indul ki. Az „okozati cselekvésemélet” a cselekvést a szándékokon keresztül próbálja megérteni, vagyis feltételezi, hogy a szándék a cselekvés közvetlen meghatározója, és a szándék mérése lehetővé teszi a cselekvés előrejelzését. A cselekvésre irányuló attitűdök, illetve a cselekvésre vonatkozó elvárások és normák alakítják a szándékot. Az attitűdök a cselekvés bekövetkeztével járó előnyök és hátrányok értékelésében mutatkoznak meg. A belső normák az egyén által az adott cselekvéssel kapcsolatban észlelt külső véleményekben, elvárásokban jelennek meg.

A „tervezett viselkedésemélet” egy harmadik tényezővel is kiegészült, az előbbieket mellett az érzékelt cselekvési kontroll is hatással van szándék kialakulására (Ajzen 2005). Ez a fogalom két elemet is magában foglal: egyrészt, hogy az egyén mennyire érzi könnyűnek vagy nehéznek az adott cselekvés megvalósítását, illetve a megvalósítás képességét. Ez tulajdonképpen a cselekvést elősegítő/gátló tényezők észlelésétől is függ, valamint kapcsolatban van az

önbizalommal is. Ha az egyén észlelt és tényleges kontrollja a cselekvés felett megegyezik, az érzékelt cselekvési kontroll és a cselekvés között közvetlen összefüggés is lehet, így az előbbi alapján megjósolható a cselekvés. A szándékok alakulásában szerepet játszanak demográfiai, társadalmi tényezők is, amelyek így közvetett hatást gyakorolnak a cselekvésre (Ajzen, 2005). Ezek alapján tehát a migrációs szándék a migráció várható előnyeinek és hátrányainak mérlegelése, a migrációval kapcsolatos külső elvárások észlelése, valamint a migráció megvalósíthatóságának megítélése révén alakul ki. A szándékokat alakító ezen tényezők feltárásával megérthetjük a migrációt (a cselekvést) is.

A migráció döntéshozatali szakaszában nem látható előre a cselekvést befolyásoló összes tényező, továbbá váratlan akadályok is közbejöhetnek. Minél nagyobb költségekkel, illetve kockázattal jár a cselekvés, annál inkább előfordulhatnak olyan tényezők, amelyekkel a tervezők nem számoltak. A tervezett viselkedés elmélete ezeket figyelmen kívül hagyja, így az nem alkalmas a migráció várható trendjének és összetételének előrejelzésére, különösen akkor, ha a migráció akadályai jelentősek, és az ezek leküzdéséhez szükséges erőforrások az egyének különböző csoportjaiban eltérő mértékben állnak rendelkezésre. (Gödri és Feleky 2013)

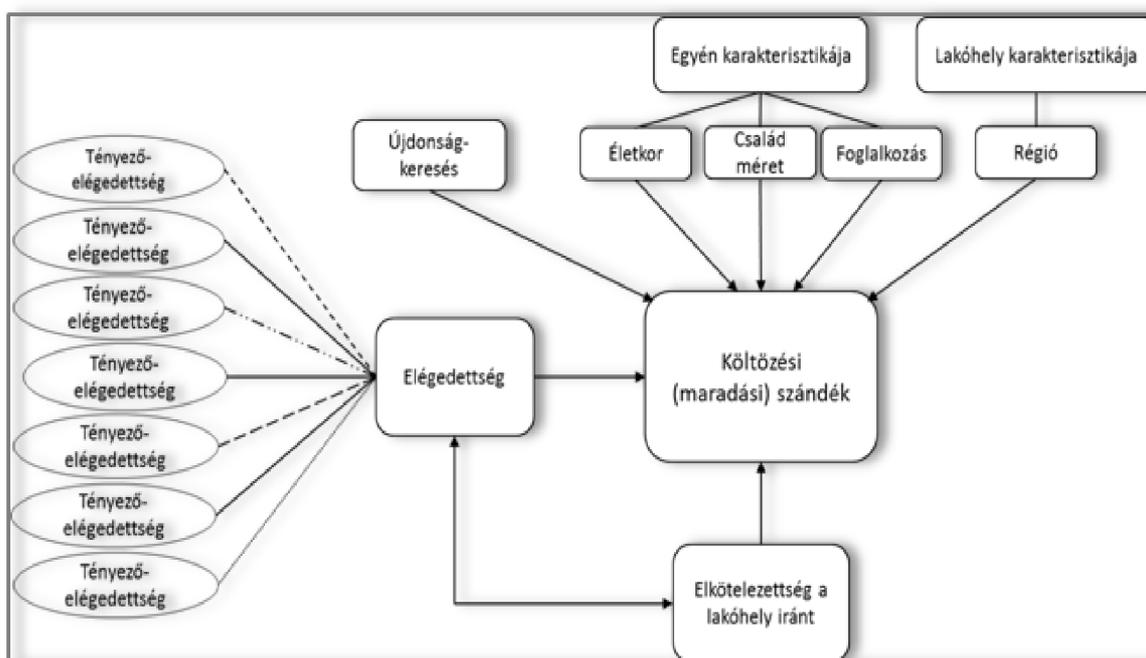
A migrációval foglalkozó kutatók kezdetektől tudják, hogy a migrációs szándék és a migráció közti kapcsolat vizsgálatára csak longitudinális vizsgálatok alkalmasak. Ennek ellenére kevés ilyen vizsgálat készült: Fülöp-szigeteken (1980-1982), Mexikóban (2005-2007), Hollandiában (2005-2010), Magyarországon (2003-2007), és legutóbb Erdélyben (2006-2009). (Gödri-Feleky, 2013) Az eddigi empirikus kutatások eredményeiből az látszik, hogy a szándék és a cselekvés között erős korreláció van, illetve a költözést legnagyobb erővel a korábbi költözési szándék magyarázza. Ennek ellenére a migrációt tervezők jelentős hányada nem valósítja meg a tervét, miközben többen előzetes tervek hiányában migrálnak. (Bár az is igaz, hogy az előzetes migrációs tervvel rendelkezők körében nagyobb a későbbi migráció esélye). (Simmons, 1968; Lu, 1999; Van Dalen és Henkens 2008 in Gödri- és Feleky, 2013) Ezt a jelenséget többféle ok is magyarázza. Egyrészt a migrációs szándék időben módosulhat az akadályokkal (belső tényezők pl. tájékozottság vagy megfelelő készségek hiánya; külső tényezők pl. a másoktól való függés), költségekkel, kockázatokkal, akár váratlan eseményekkel való szembesülés eredményeképpen. Másrészt a szándékban összemosódhatnak a cselekvéssel kapcsolatos álmok, vágyak, amelyek a szándék „komolyságát” kérdőjelezi meg. Az az eset is előfordulhat, hogy a migráció előzetes tervek hiányában valósul meg. Ez az ún. „váratlan migráció” (Lu 1999) létrejöhet az időben megváltozó körülmények, új információk, vagy váratlan események hatására. Sőt, elképzelhető az is, hogy az egyéni migrációs szándék hiánya ellenére bekövetkező migráció mögött családi döntés, illetve más valaki szándéka állt. Mindezek mellett több példa igazolja, hogy a migrációs szándékok a későbbi migráció fontos indikátorai, ugyanis egyéni szinten a migráció tervezése a migráció megvalósításának legfőbb magyarázó tényezője (De Jong et al. 1985; Lu 1999; Kley és Mulder 2010) Szintén az eddigi empiriákból szűrhetjük le, hogy a költözési szándékot befolyásoló tényezők kisebb mértékben hatnak általánosságban a tényleges költözésre, illetve jelen vannak a szándék kialakulásában egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben szerepet játszó, de a költözést közvetlenül indukáló változók (mint pl. az identitás is).

A magyar lakosság költözési szándékát magyarázó modell

A magyar lakosság költözési szándékának primer vizsgálatát a K 81718 sz. „A társadalmi marketing paradigmái - elméleti-módszertani alapozó kutatás” című OTKA-kutatás keretein belül végezhettem el a kutatói team tagjaként. Az OTKA-kutatás célja volt a különböző társadalmi problémák, feladatok közös magatartási, cselekvési alapjainak feltárása, illetve közös társadalmi marketing modell és módszerek tervezése. (Piskóti et al. 2012) A kutatási célok elérése és a kutatási kérdésekre adandó válaszok feltárása érdekében 2011 júliusa és augusztusa során reprezentatív, kérdőívvel támogatott, személyes megkérdezéses primer kutatást végeztünk

Magyarország területén. Az alapsokaságot a 18 év feletti, Magyarországon állandó vagy ideiglenes lakcímmel rendelkező, magyar állampolgárok képezték, akik közül kvótás mintavételi technikával állt össze a kutatási minta. A jelen kutatási kérdések elérése céljából összesen 562 főt kérdezték meg a MIM Research Egyetemi Taniroda munkatársai. Viszont csak 518 darab értékelhető kérdőívet kaptunk vissza, ami 92,1%-os kitöltési sikermutatót jelent. Mindez 95% megbízhatósági szint mellett 4,38%-os hibahatárt eredményezett. A minta nem, kor és régió szerinti reprezentativitással rendelkezett.

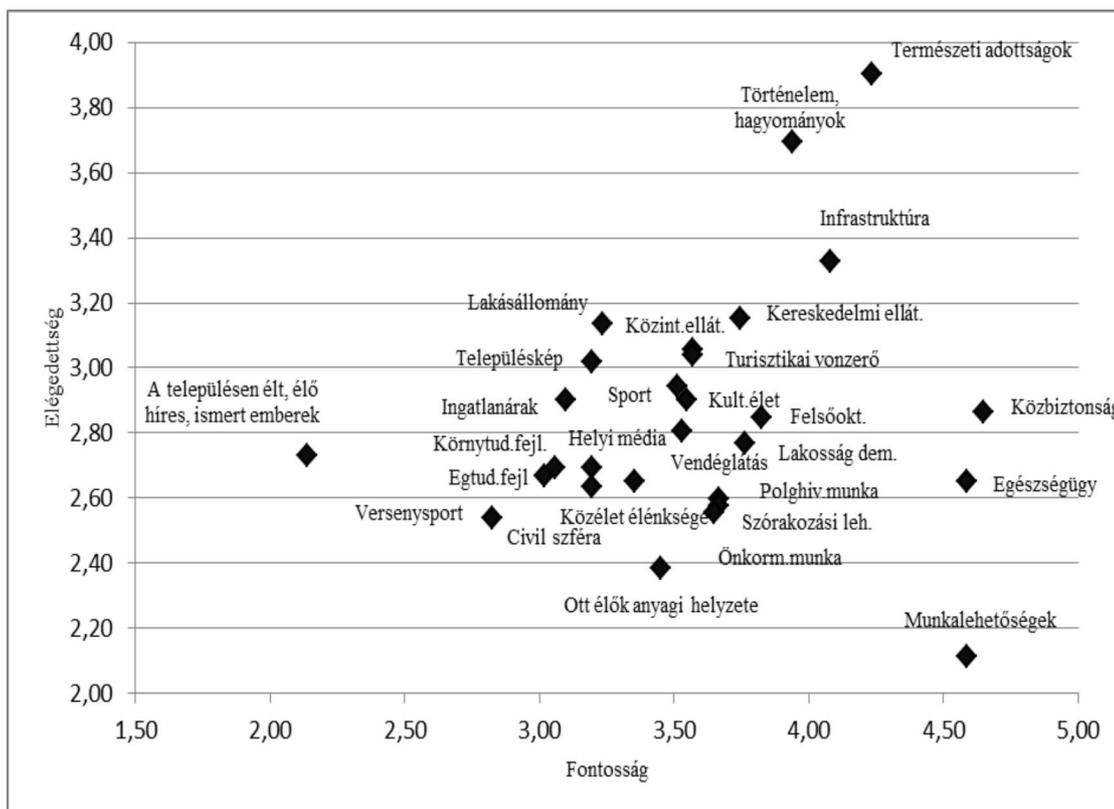
A kutatási eredmények statisztikai és logikai vizsgálata után kirajzolódott a költözési szándékot magyarázó modell, amely szerint a lakóhellyel való elégedettség, a lakóhelyhez kötődés, az egyén és a lakóhely jellemzői, valamint az újdonságkeresés befolyásolják a költözési szándék alakulását. (1. ábra)

1. ábra: Költözési szándékot magyarázó modell (n=518 fő)

Forrás: Marien, 2013

A magyar lakosság körében a lakóhellyel való elégedettség (vagy inkább elégedetlenség) direkt hatást gyakorol a költözési szándék kialakulására. Szignifikáns regionális különbségek mutatkoznak Magyarországon: a legnagyobb költözési szándékkal bíró régiókban az átlagos elégedettség mindegyik tényező esetében alacsonyabb, illetve a munkalehetőségekkel való elégedetlenség szignifikánsan nagyobb mértékű, mint az alacsonyabb migrációs potenciálú területeken. A „kemény” tényezőkkel, elsősorban a munkalehetőségekkel, közbiztonsággal, intézményekkel való ellátottsággal való elégedettség megtartó ereje alacsony költözési szándékot eredményez. Szignifikáns regionális különbségek mutatkoznak a fontosság-elégedettségi rések vonatkozásában is, amiből lesűrhető, hogy a legfontosabbnak minősített tényezőkkel való elégedettség a költözési szándékot direkt módon befolyásoló átlagos elégedettséget növeli, így az lakosságmegtartó erővel bír. Szűkebb hazánkban, az Észak-magyarországi régióban jellemző fontosság-elégedettség réseket a 2. ábrán láthatjuk, mely szerint a munkalehetőségek, az egészségügyi ellátás és a közbiztonság területén jelentkeznek a legkritikusabb rések.

2. ábra: Az Észak-magyarország Régióban azonosítható fontosság-elégedettség rések
 Forrás: saját szerkesztés, 2013

A modell a költözési folyamat döntés előtti szakaszában az egyén szintjén jelentkező szándékot magyarázza, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a költözési szándékot eltérítő vagy éppen megerősítő társadalmi 6 közösségi tényezők hatását sem. A szituációs tényezők csoportjába beleértjük mindazokat a külső hatásokat, amelyek származhatnak a családtól, egyéb társadalmi csoportoktól, az egyén élethelyzetéből eredő korlátokból, lehetőségek érzékeléséből, illetve kialakulhatnak váratlan események, akár új információk mentén. E tényezők szerepét elsősorban a költözési szándék és költözés összefüggéseit kutató longitudinális vizsgálatok segítségével deríthetjük fel. A migrációs kutatásokban hiába hívták fel már több évtizede a figyelmet a longitudinális vizsgálatok szükségességére, mindaddig kevés olyan kutatás készült, amelyben a költözési szándék és az azt követő viselkedés összevetése megtörtént volna. Az eddigi vizsgálatok eredményeiből leszűrhető, hogy míg a költözési szándék vonzó, taszító és megtartó tényezők észlelése, valamint a költözéssel járó költségek és a költözés révén várt előnyök megítélése alapján alakul ki, addig a konkrét költözési terveket – és különösen azok megvalósítását – elsősorban a különböző emberi, anyagi, kapcsolati, pszichológiai erőforrások megléte támogatja, illetve külső korlátok (pl. társadalmi normák, jogi akadályok, stb.) akadályozzák, továbbá a legnagyobb magyarázó erővel a korábbi költözési szándék bír. (Massey – Espinosa 1997; Palloni et al. 2001)

A költözési szándékot magyarázó modell kvalitatív verifikálása Miskolcon

A statisztikailag és logikailag alátámasztott összefüggések átgondolása nyomán keletkezett kérdések megválaszolására, mintegy a modell verifikálásaként, illetve kiegészítéseként kvalitatív kutatást végeztünk 2015 áprilisában Miskolcon. A verifikálás során különösen az elégedettség és a helykötődés költözési szándék alakulásában játszott szerepét, illetve az irracionális és racionális magatartás viszonyát vizsgáltuk. Kulcsmotívumként határoztuk meg a területi

azonosulást és dimenzióit, a helykötődést és annak dimenzióit, a költözési vagy maradási szándékot, a racionalitás-irracionalitás szerepét a maradásban/költözésben.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú tervezésekor alapot adtak Ajzen „tervezett viselkedésmélete” (1991), illetve Kahneman és Tversky (1984, 2000) megállapításai. Ajzen modellje szerint a szándék közvetlenül magyarázza a cselekvést, valamint a szándékot a cselekvéssel kapcsolatos attitűdök (cselekvés előnyei-hátrányai), a belső normák (észlelt külső vélemények, elvárások) és a cselekvési kontroll (a cselekvés nehézsége, képességek) alakítja. Kahneman-Tversky szerzőpáros a racionális emberi magatartást árnyalta, és nem az axiomatikus racionalitásból indultak ki megfigyeléseik során, hanem a valós viselkedés felől közelítettek, ami több új, irracionális magatartást jelző megállapítás érvényességét igazolta (pl. bizonyossági hatás, status quo előítélet, felidézési előítélet, téves összekapcsolás, stb.).

A költözési szándékot mutató kvantitatív eredmények mentén két fókuszcsoporthoz tartozó interjúra került sor: a 18 és 30 év közöttiek, illetve a 30 és 60 év közöttiek körében. A 60 év feletti esetében elenyésző a költözési szándék (Piskóti et al. 2012), így e korcsoport vizsgálatától eltekintettünk. A csoportokba miskolci lakosokat hívtunk meg, illetve olyan személyeket, akik Miskolcon tanulnak, dolgoznak huzamosabb ideje, és emiatt ideiglenesen ott is tartózkodnak.

Az azonosulás szintjeinél megerősítést nyert, hogy a területi szintek között a lakóhellyel való azonosulás a jellemző, két jelenséggel kiegészülve: ha jobb környék a közvetlen lakóhely, akkor inkább oda valósinak érzik magukat, illetve a fiatalabb korosztályban jellemző, hogy a barátokkal való programok helyszíne is része az önmeghatározásnak. A család lakóhelye még a több éve onnan elköltözötteknél is meghatározó az önkategorizációban.

A lakóhelyhez kötődés aktuális dimenziója a fiatalabbaknál kevésbé jellemző, számukra a hely nem fontos, szinte nem is említették a város helyszíneit, szolgáltatásait, stb., inkább a barátok és a család (társadalmi vetületű helykötődés), illetve a megélhetés a lényeges jelenleg. Perspektivikus megközelítésben viszont távlat nyílik, hiszen az anyagi feltételek megléte esetén szívesen maradnának akár életük végéig is, alapítanának családot is a jelenlegi lakóhelyen. A jó megélhetést biztosító munkahely alapfeltétel, utána differenciálnának más tényezők szerint. Az idősebb csoport vizsgálatakor rendre előkerültek a város helyszínei, látnivalói, területei mindamelllett, hogy verbálisan a családhoz, barátokhoz való kötődéseket hangsúlyozták, vagyis a kötődés tárgyi és társadalmi vetületei is megjelennek esetükben.

A helykötődés, mint a költözési szándékot közvetlenül befolyásoló tényező működik, de elsősorban a hely dimenzióinak a társadalmi vetülete érhető tetten, illetve az interakciós dimenziójának múlt vetülete (a helyhez köthető emlékek – pl. „Szeretném, ha a fiam olyan kisvárosban élne, ahol én nőttem fel.) Továbbá a kötődés idő dimenziójának aktuális és perspektivikus vetülete.

A lakóhely értékelésekor egyértelműen megmutatkozik a tesztelt modellben jelzett összefüggés az értékelés és a helyhez kötődés között: az idősebb korosztályban érzelmesebb, pozitívabb, sőt elnéző jellemzéseket hallottunk. (pl. „Nincs tökéletes város, és minden gyengéségen lehet javítani.”) A lehetőségek városának tartják Miskolcot, és egyértelműen megjelent a saját felelősség (pl. „Az ismerethiány miatt nem látjuk a lehetőségeket.”; „Addig leszünk koszos, büdös város, amíg ezt kommunikáljuk.”). A fiatalabb korosztály tényszerűbb, látják az adottságokat, nem tartják különlegesnek lakóhelyüket. Mindkét csoportban az egzisztenciális tényezők és a környezeti tényezők iránti prioritás mutatkozott meg.

A helyhez kötődő, a lakóhelyüket szerető embereket elsősorban a településről folytatott pozitív kommunikációban, a környezet megóvásában ismerik fel. A helyben maradás, a hosszabb-rövidebb máshol töltött idő utáni visszaköltözés esetei is a helykötődés megnyilvánulásai, sőt a fiatalabbaknál saját terveikben is az körvonalazódott, hogy tapasztalatokkal, megfelelő jövedelemmel visszatérve a jelenlegi lakóhelyen szeretnének boldogulni (ami szintén a perspektivikus helykötődés magatartási megnyilvánulása).

A költözési szándék megjelenését mindkét csoportban magyarázza az anyagiakkal, megélhetési lehetőségekkel való elégedetlenség, sőt az idősebb korosztályban meg sem jelenik

más tényező költözési okként. A fiatalabbaknál többször előfordult az új iránti vágy, az izgalom, a kaland keresése azzal a biztonsággal, hogy utána visszatérnének ide, míg az idősebbek direkt befolyásolás után is elutasították az újdonságvágyat mint mozdító tényezőt, így ezt a magyarázó tényezőt érdemes kivenni, hiszen nem általános erővel bír.

A költözés vélt előnyeinek, hátrányainak mérlegelésekor a jobb körülmények kontra barátok, családtagok, mi több a kapcsolati tőke, a biztonságérzet és az otthon(érzés) elvesztése gondolatkör világlott át. Élnek félelmek, különösen a fiatalokban, az esetleges kudarcélmény, illetve az új helyen érzett kizártság, be nem fogadás irányában. Ugyanígy fordítva is megfogalmazható: hogy a családnak, a barátoknak, a kapcsolati tőkének van megtartó ereje, de szintén van a jelenlegi munkának, a saját tulajdonú ingatlanoknak.

A szándék cselekedetté válási pontja a jelenlegi egzisztenciális szintet biztosító munkahely elvesztéséhez tehető. A lakóhelyhez ragaszkodó emberek esetében is van egy pont, ami elmozdulást eredményez, vagyis az elvárások alatt teljesítő lakóhelyhez ragaszkodás addig él, amíg a helyi lehetőségek az egyéntől függően meghúzott minimális szint alá nem kerülnek, tehát az irracionális magatartásnak racionális korlátja van.

Az irracionális magatartás több formában utolérhető, amiket a kahnemann-i elvek segítségével foglalunk össze:

1. a megérdemelnél alacsonyabb színvonalú egzisztenciához való ragaszkodás, érzelmi kötődés (pl. „Elégedetlen vagyok, munkanélküli vagyok, de mégis maradok, mert kötődök.”),
2. a már birtokolt tárgyak iránti elkötelezettség (pl. „Amit itt elértem, az az enyém.”),
3. a bizonyossági hatás (pl. „Ezt a szintet, állapotot meg tudom őrizni itt egyelőre.”, „Hagyjak itt mindent?”),
4. a status quo előítélet (pl. „Máshol talán jobb is lehetne, de ha mégsem?”)
5. a külföldre költözés kapcsán él a felidézési előítélet.

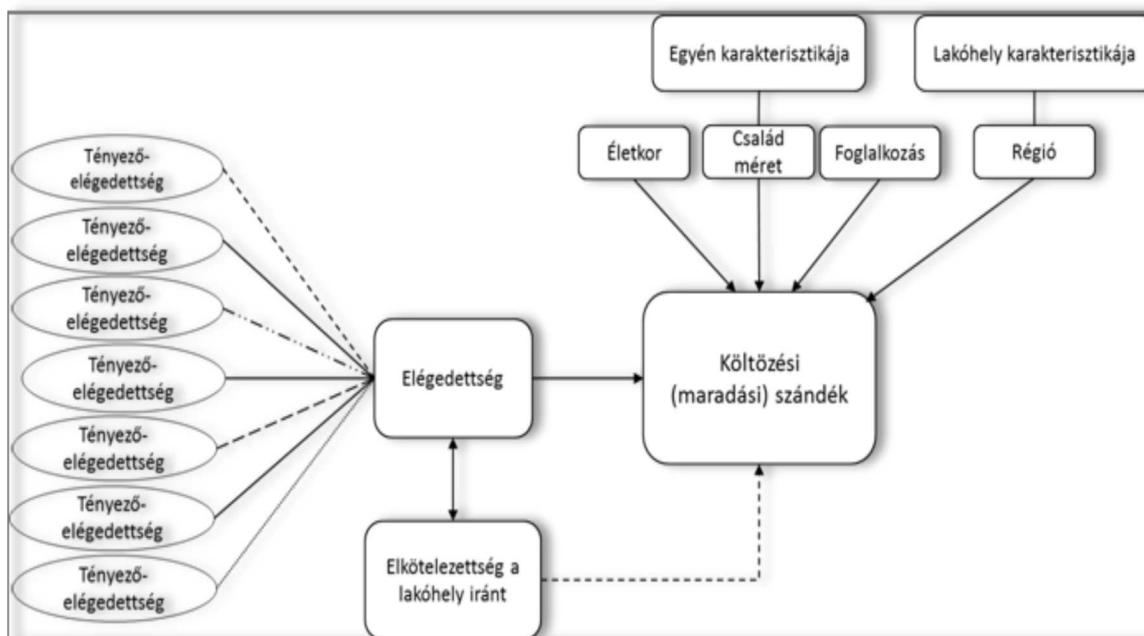
Vagyis sok rossz, negatív példa van jelen a tudatban, sőt a pozitív példák kapcsán ismert negatív vetületek is erősen hatnak. A téves összekapcsolás elve is él a költözési ok kapcsán (pl. „A magyar fiatal kényszerből megy el, a külföldi fiatal kalandért jön hozzánk.”), bár az interjúk tanulságaként is kiderült, hogy a fiatalok körében elhajtó tényezőként működik az újdonság iránti vágy. Mindazonáltal, minden irracionális megnyilvánulást felülír a munkahely, a jövedelmet biztosító lehetőség elvesztése.

A költözés észlelt akadályai a saját lakóingatlan (akár azon lévő hitel), a család, a kezdőtőke hiánya (ami az egyik alapfeltétele a mozdulásnak), a tudás, a tapasztalat hiánya, illetve a saját elhatározás hiánya (ami a legnagyobb vélt akadály). A támogató tényezők között szinte kivétel nélkül a már elköltözött rokon, barát hívását, ígért segítségét, illetve a kalandvágyat nevezték meg. A család elvárása egyértelműen a maradás, költözés esetén is a közelben maradás. A barátoktól, ismerősöktől inkább a költözés támogatását érzékelik a megkérdezettek, mintegy trendként élik meg a költözést. Ez utóbbi különösen a fiataloknál jelent meg, bár az idősebbek is úgy vélik, hogy irigyelnék őket, ha elköltöznének, mert mindenki azt gondolná, jobb körülmények közé került a költöző. Bátornak, lendületesnek, fiatalnak, sikeresnek látják a költözőket, de ugyanakkor önzőnek, csak saját magukkal törődőnek, dicsekvőknek is. A tipikus magyar költöző 35 év alatti, felsőfokú végzettségű férfi. A költözést abszolút racionális ok miatt lépik meg a költözők, gazdasági kényszerből költöznek egy idegen környezetbe, ami ha külföld, nem fogja befogadni őket. A társadalomban tapasztalható költözést negatív folyamatként élik meg, nem csupán a kényszer jellege miatt, hanem a következményei miatt is (pl. „Elnéptelenednek ország részek?”, „Miért kell elmenekülni?”). A költözés mint a személyes fejlődés lehetősége szinte meg sem jelent önálló gondolatként (még direkt rákérdezésnél sem), annyira erős a kényszerérzet.

A kvalitatív kutatás összefoglalásaként elmondható, hogy a lakóhelyről elhajtó tényezők egzisztenciális jellegűek, a helyben tartó tényezők inkább érzelmi természetűek, amely tényezők egymásnak feszülve alakítják a költözési szándékot. Így az alapvetően érzelmi bázisú

lakóhelyhez kötődés megtartó erő, vagyis a költözéstől visszatartó erő, azonban a lakóhelyhez kötődő racionális elégedetlenséget megfogalmazók irracionális magatartása „csak” odáig tart, amíg el nem érik „elégedetlenségi küszöbüket”, vagyis a helykötődés nyomán alakuló irracionális magatartásnak racionális feltételei vannak. A helykötődés befolyásolja a költözési szándékot, de inkább közvetett jelleggel, a lakóhely toleráns értékelésén keresztül. Direkt hatása csak a társadalmi vetülete mentén jelentkezik. A lakóhellyel való elégedettség növeli az elkötelezettséget, vagyis a két jelenség között kölcsönös kapcsolat áll fent. A tanulások szerint a költözés inkább kényszer, mint lehetőség, ami magyarázza az elégedettség kulcsszerepét. A költözési szándékot befolyásolja az életkor, a családi állapot, vélhetően a foglalkozás és a jövedelmi helyzet.

A kvalitatív eredményeknek megfelelően finomítottuk a költözési szándékot magyarázó modellt az alábbiak szerint. (3. ábra)

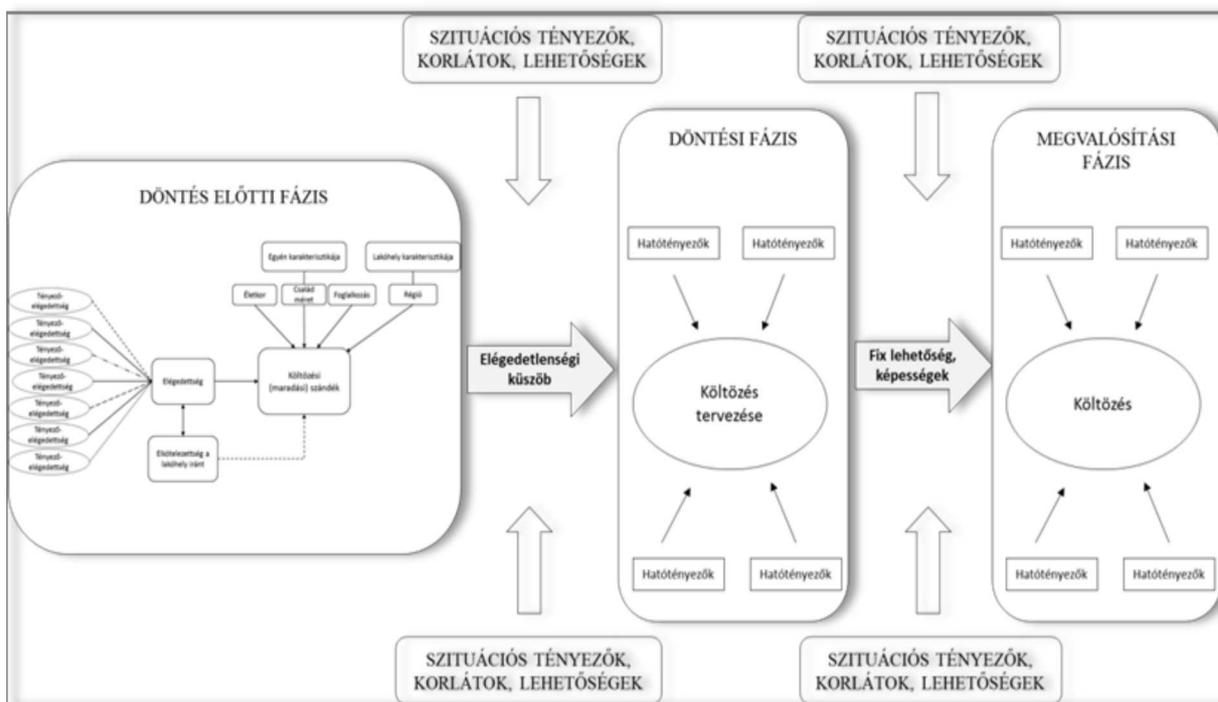
3. ábra: Költözési szándékot magyarázó verifikált modell

Forrás: saját szerkesztés, 2015

A költözést megelőzően kialakuló költözési szándékot a lakóhellyel való elégedetlenség és az egyén karakterisztikája magyarázza a helykötődés elsősorban közvetett befolyásoló szerepe és a regionális sajátosságok megjelenése mellett. A helykötődésnek mint direkt befolyásoló tényezőnek csak a társadalmi vetülete (a családhoz, barátokhoz való ragaszkodás) ismerhető fel, a tárgyi vetülete önállóan nem gyakorol hatást a költözési szándékra, ezért csak részleges szerepe tüntethető fel a modellben.

A kvalitatív kutatás tanulságai a teljes költözési folyamat megismeréséhez is közelebb vittek. (4. ábra)

Körvonalazódott, hogy a költözési szándék cselekvéssé fejlődését egy „elégedetlenségi küszöb” elérése okozza, illetve a költözés a biztos lehetőség és a személyes képességek pl. (bátorság, változtatni tudás, idegen nyelv ismerete, stb.) megléte esetén valósul meg. Természetesen ezek a tényezők a szükséges, de nem elégséges feltételeket jelentik, vagyis a tényleges cselekvés létrejöttékor további tényezők hatásai is számolnunk kell.

4. ábra: A verifikált modell a teljes költözési folyamatban
 Forrás: saját szerkesztés, 2015

Konklúzió

A költözési szándék mint a területi identitás egyik legfontosabb magatartási megnyilvánulása fontos jelzője a lakóhellyel való elégedettségnek, a lakóhellyel való azonosulásnak. Vizsgálataink szerint alapvetően racionális erők magyarázzák kialakulását, viszont a helykötődés nyomán kialakuló tolerancia mentén befolyásolható különösen az értékelési folyamaton keresztül. Ez a kutatási tapasztalat új típusú feladatokat ad a településmenedzsmentnek, illetve településmarketingnek felhívva a figyelmet a új típusú társadalmi együttműködésekben rejlő társadalmi innovációk lehetőségére is.

Irodalom

AJZEN, I. (1991): The theory of plannedbehaviour, *OrganizationalBehaviour and Human DecisionProcesses* 50, 179-211., letöltés helye: <http://www.nottingham.ac.uk/~ntzcl1/literature/tpb/ajzen2.pdf>, letöltés ideje: 2014.06.16.
 AJZEN, I. (2005): *Explainingintentions and behavior. InAttitudes, Personality and Behavior (SecondEdition)*. Milton-Keynes, England: Open University Press, 117-141.
 AJZEN, I. – FISHBEIN, M. (1980): *UnderstandingAttitudes and PredictingSocialBehaviour*. New York: Prentice Hall
 BÁNDY K. (2013): „Hazádnak rendületlenül légy híve”.....(?) A magasan képzett magyar munkaerő migrációs hajlandósága az új évezredben, doktori értekezés-tervezet, Győr
 BUGOVICS Z. (2007): *Társadalom, Identitás és Területfejlesztés*. Budapest, L’Harmattan Kiadó
 CASTELLS (2006): *Az identitás hatalma*, Gondolat – Infónia, 2006, Budapest, 28-34.
 CHEN, N. – DWYER, L. (2010): *The Construction of Place Citizenship Behaviour: From a Resident Perspective*, letöltés helye:

- http://www.anzmac.org/conference_archive/2010/pdf/anzmac10Final00225.pdf, letöltés ideje: 2014. május 21.
- CHEN, N. (2012): Conceptualising the Dimensionality of Brand Attachment: to Understand the Long-term Complex Human-Brand Relationship from an Attachment Perspective (letöltés helye:<http://anzmac.info/conference/2012/papers/205ANZMACFINAL.pdf>, letöltés ideje: 2014. május 21.
- DE JONG, G. F. – ROOT, B. D. – GARDNER, R. W. – FAWCETT, J. T. – ABAD, R. G. (1985): Migration Intentions and Behavior: Decision Making in a Rural Philippine Province. *Population and Environment*, 8(1/2), 41–62.
- DÚLL A. (2009): A környezetpszichológia alapkérdései - Helyek, tárgyak, viselkedés, Budapest, L'Harmattan
- GÖDRI I. - FELEKY G. A. (2013): Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56. évf. 4. szám, 281–332.
- HÁRS Á. (2012): Földrajzi mobilitás. In: Fazekas, K.-Scharle, Á. (szerk.): A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede 1990–2010. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet és MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest
- FANG, Y. (2006): Residential Satisfaction, Moving Intention and Moving Behaviours: A Study of Redeveloped Neighbourhoods in Inner-City Beijing, *Housing Studies*, Vol. 21, No. 5, 671-694.
- GRAJJCZJÁR I. -JABLONCZAY T. (2013): Területi identitás stratégiák I., Felső-Homokhátság Vidékfejlesztési Egyesület
- HOUTUM, H. VAN EN LAGENDIJK, A. (2001): Contextualising Regional Identity and Imagination in the Construction of Polycentric Urban Regions: The Cases of the Ruhr Area and the Basque Country. *Urban Studies (Special Issue)*, 38 (4), 747-767.
- KAHNEMAN, D. - TVERSKY, A. (1984): Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, Vol. 39. No. 4. 341–350. o. Újraközölve: Kahneman –Tversky (2000) 1–16.
- KAHNEMAN, D. – TVERSKY, A. (2000): Choices, Values, and Frames. Cambridge University Press, Cambridge.
- KLEY, S.-MULDER, C. (2008): Considering, planning and realizing migration: The influence of life-course events and perceived opportunities on leaving the city in early adulthood, *Migremus Arbeitspapiere* Nr. 1/2008, letöltés helye: http://www.migremus.uni-bremen.de/images/stories/workingpapers/consplanreal_06-08-03.pdf, letöltés ideje: 2014.01.16.
- KLEY, S. – MULDER, C. (2010): Considering, planning, and realizing migration in early adulthood. The influence of life-course events and perceived opportunities on leaving the city in Germany. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25. 73-94., letöltés helye: <http://dare.uva.nl/document/2/81031>, letöltés ideje: 2014.01.16.
- LENGYEL I. (2003): Globalizációs folyamatok és hatásaik az új térszerveződésre in Lengyel Imre (szerk., 2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon, JATE Press, Szeged, 3-22. old.
- LOSONCZI Á. (1977): Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben, Gondolat, Budapest
- LU, M. (1999): Do people move when they say they will? Inconsistencies in individual migration behaviour. *Population and Environment*, 20(35), 467-488.
- LUKOVICS M. (2004): A regionális identitás szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben in Czagány L.-Garai L. (szerk.): A szociális identitás, információ és piac, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATE Press, Szeged, 214-228.

- MARIEN A. (2013): A lakossági elégedettség és a helyben maradáshoz magyarázó tényezők összefüggései, *Marketing & Menedzsment* (The Hungarian Journal of Marketing and Management), XLVII. évf. 1.sz., 310.old.
- MASSEY, D. S. – ESPINOSA, K. E. (1997): What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Political Analysis. *American Journal of Sociology*, 102(4), 939–999.
- NAGY G. D. (2011): Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar régiókban, Ph.D. értekezés, Pécsi Tudományegyetem
- OLÁH M. (2012): A területi identitás szerepe az igazgatási terek tervezésében, *Területi Statisztika*, 15. (52.) évfolyam 4. szám, letöltés helye: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2012/04/olah.pdf>, letöltés ideje: 2014.01.16.
- PALKÓ K. (2010): Az identitás területi dimenziói a politika tükrében, Ph.D. értekezés, Pécsi Tudományegyetem
- PALLONI, A. et al. (2001): Social Capital and International Migration: A Test Using Information on Family Networks. *American Journal of Sociology*, 106(59), 1262–1298.
- PATAKI F. (1997): Identitás – személyiség – társadalom. In: Lengyel Zsuzsanna (szerk.): i. m. 512-523., letöltés helye: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch10s06.html#id608248>, letöltés ideje: 2013.06.16.
- PISKÓTI I. – DANKÓ L. – NAGY SZ. – MOLNÁR L. – MARIEN A. (2012): A társadalmi marketing paradigmái - elméleti-módszertani alapozó kutatás, K 81718 OTKA-kutatási program beszámolója, Miskolci Egyetem
- PUTNAM, R. D. – LEONARDI, R. – NANETTI, R. (1993): Making democracy work: civic traditions in modern Italy, Princeton University Press
- PUTNAM, R. D. (2000): Bowling alone. The collapse and revival of American community, New York: Simon & Schuster
- ROSSI, P. H. (1955): Why families move: a study in the social psychology of urban residential mobility. Glencoe, Ill.: Free Press
- SIMMONS, J. (1968): Changing Residence in the City: A Review of Intraurban Mobility, *Geographical Review*, 1968: 622-651.
- SZIRMAI V. (2005): A városkutatások továbbfejlesztésének szempontjai: az európai várostudományok jövője, *Tér és Társadalom* 19. évf. 2005/3-4. 43-59. p.
- WOLPERT J. (1964): The Decision Process in Spatial Context, *Annals of the Association of American Geographers*, 1964: 537-558.